

יוסף רוט והאימפריה ההבסבורגית

חלקם של היהודים בנוף התרבותי של הקיסרות האוסטרית-הונגרית הוא עצום; הוא אינו עומד בשום פרופורציה למספרם האבסולוטי, או למעמדם החברתי והמדיני. בווינה, בפראג, חיו ויצרו סופרים, אמנים ואנשי רוח יהודיים (או ממוצא יהודי) אשר קבעו את פניה התרבותיים של תקופה שלמה. נמנה רק אחדים, לשם הדגמה; בווינה: הוגו פון הופמנסטאל, ארתור שניצלר, גוסטאב מהלר, זיגמונד פרויד, ריכארד ברה-הופמן, קרל קראוס, מאנה שפרבר, הרמן ברוך, סטפן צווייג; בפראג: פראנץ קפקא, פרנץ וורפל, מכס ברוך, הוגו ברגמן, ועוד ועוד. אין לומר, כי האוסטרים הפגינו אסירות-תודה מיוחדת כלפי היהודים. אולם על קברו של הסופר יוסף רוט בפארזו הניח נציג של בית הבסבורג המהולל זר מפואר, עטור סרט שחור-צהוב (צבעי ההבסבורגים, כמובן). לשם הבהרה כדאי להעיר כאן, כי גיסטה נאה זו מצד משפחת הבסבורג באה בעת בה ההבסבורגים כבר ירדו מגדולתם, ולא היו עוד שליטיה של המונארכיה האוסטרית-הונגרית; ביתר דיוק, אפילו המונארכיה כבר חדלה מזמן להתקיים, ולא נותרו ממנה אלא שברים ורסיסים. מכל מקום, ידע בית הבסבורג היטב, מדוע הוא מכבד את זכרו של סופר, שנשכח למחצה עוד בימי חייו. המצבה שהעמיד יוסף רוט בספרו "רדצקי-מארש"¹ לקיסר פרנץ יוסף, ולמונארכיה כיה העתיקה, העומדת על סף ההתפוררות, היא מצבה שלא הרבה עמים ולא הרבה שליטים זכו לכשכמותה. ברצוני להוסיף כאן, שאיני מתכוונת לומר בזאת, שלא היו עוד סופרים, וסופרים גדולים, שתארו את התפוררותה של ממלכת חבסבורגים. היו והיו: ובשורה ראשונה יש להזכיר כאן את מפעלו הספרותי של רוברט מוזיל. שמת בעיצומה של מלחמת העולם השנייה בשווייצריה, נשכח מלב שנים רבות; רק עשר שנים אחר מותו, כאשר הוחל בפרסום כתביו המקובצים, זכה הסופר לתהילה ולפרסום שנמנעו ממנו בעודו חי; ועדיין עומד פרסומו בקו העלייה. אך מה מזור הדבר: האציל לבית מוזיל, בן למשפחה אוסטרית מיוחסת ומכובדת, צייר את המונארכיה הבלה מזוקן מתוך הסתייגות אירונית. ואילו יוסף רוט, בן להורים יהודיים עניים, שנולד בעיירה נידחת בחבל ווליניה, תאר את

יוסף רוט והאימפריה ההבסבורגית

קיצה של המונארכיה מתוך כאב עצור, ואת הקיסר פרנץ יוסף תאר כסמל אנושי מאוד של גדולה ששקעה.

חייו של יוסף רוט, כחיי רבים מבני דורו, היו חיים רבי תמורות וחליפות — כמו התקופה בה גרם להם מזלם הרע להיוולד. רוט נולד בשנת 1894, בחבל ווליניה. הוא למד בברודי ובגימנסיה בווינה, אחר כך למד גרמניסטיקה באוניברסיטת וינה. בזמן מלחמת העולם הראשונה שרת בצבא האוסטרי. לאחר המלחמה החל לעבוד כעיתונאי, בווינה, בברלין, ובנסיעות בכל אירופה כולה. מ־1920 החל בפרסום ספריו — רומאנים, סיפורים, מסות ומאמרים. למרות חייו הבוהמיים ושתייתו המופרזת וריבוי הידידים והידידות, היה רוט הרוץ מאוד בעבודתו. יום יום היה כותב שעות רבות, אף בימי האחרונים בבית החולים. מאז 1933 לא היה לו לרוט מעון קבוע (ואף לא הכנסה קבועה). הוא התגורר בבתי מלון שונים, בערים שונות. כמה שנים, לפי עדות ידידיו, חילק את חדרי המלונות בהם התגורר עם אשתו של מלך אפריקני, אשה נאה ובעלת שאר רוח. בשנותיו האחרונות ישב בפאריז ושם נפטר, בגיל 45, בשנת 1939. הרופאים ראו את העילה למותו בכמויות נפרזות של אלכוהול; ואילו חבריו הרבים לא ראו בשתייה סיבה ראשונית, אלא תוצאה; בשתייה ביקש הסופר מיפלט מגוראות התקופה, ובשתייה גם ביטא את יצר ההרס העצמי שבו. לאור מה שנתרחש בפאריז זמן מועט אחר מותו של יוסף רוט, הרי כמעט צביעות היא להתאבל על מותו ללא עת. קרוב לוודאי שגורלו היה מר פי כמה, אם היה ממשיך לחיות עד הכיבוש הגרמני. מכל מקום, לאחר המלחמה הודפסו ספריו מחדש, ובחלקם יצאו לאור בהוצאות ספרי הכיס הפופולאריות.

יוסף רוט לא הגיע אל המנוחה ואל הנחלה, לא בחייו הפרטיים ולא ביצירתו האמנותית. הוא יוצר רב פנים ורב תהפוכות, מחפש וחותר לקראת יעד בלתי ידוע. השקפותיו משתנות במרוצת השנים. בתקופה מסוימת בחייו היו שטענו, כי הסופר התנצר. אין זה נכון; רוט מעולם לא עזב את דת אבותיו. בכמה מספריו הוא מתקרב למחשבה הקאתולית — כמוהו כסופר יהודי אחר בן תקופתו, פראנץ וורפל. אך אין דימיון בין שני המקרים: וורפל, בליבו, נטה לקאתוליות, ורק באופן פורמאלי לא עזב את היהדות; ואילו רוט, בדרך גדודיו הרוחנית, חיפש פה ושם פתרון לנגעי הזמן, אך בליבו נשאר תמיד יהודי. בספריו חוזרות וצפות דמויות יהודיות. יש לערוך כאן הבחנה: רק מעטים מספריו עיקר עניינם ביהודים; כמו "איוב"²). לרוב מופיעים היהודים דווקא כדמויות משניות, או כדמויות רקע. הרי כבר אמרנו, כי יוסף רוט תאר באמנות, בהערצה ובצער את

ימיה האחרונים של המונארכיה האוסטרית-הונגרית, והציב מצבה ספרותית לקיסר פרנץ יוסף הוקן. וממילא מובן, שלא הקיסר הוקן ולא המשפחות האוסטריות העתיקות היו יהודים. מעניין הוא המקום והתפקיד, אותם מייחד רוט לדמויות היהודיות, המופיעות בצד הגיבורים הבלתי-יהודיים. אפשר לומר, במידה רבה של הצדקה, שהיהודים משמשים כקטליזטורים; שלא במתכוון, ושלא במכוון, הם מתחילים, במעשיהם ובדיבוריהם, להפעיל שרשרת של תגובות ומחשבות אצל גיבורי העלילה. הודות להם מתחילה להתפתח הפרובלמטיקה המיוחדת של הגיבורים. יש לזכור, כי ממלכת ההבסבורגים היתה אוסף מוזר ובלתי הומוגני של עמים וארצות, אשר השוני ביניהם עלה על המשותף שביניהם; ואכן, עם מלחמת העולם הראשונה התפורר הבניין הישן והרקוב. אולם, דווקא ברב-גוניות זו רואה יוסף רוט את עיקר קסמה של אוסטריה. הרבדים השונים של האוכלוסיה הם היוצרים, באופן פראדוקסאלי, את הייחוד האוסטרי, ואת התרבות הווינאי המהוללה. את אחד המרכיבים החשובים של אוסף העמים הזה רואה רוט ביהודים. עכשיו, שלושים שנה אחר מותו של הסופר, ניתן לומר בבטחה, כי מאז שדחתה וינה מפניה את בניה היהודים כבנים חורגים, לא קמו לה בנים גדולים משלה. ממטרופולין של תרבות הפכה וינה לפרובינציה.

רוט לא כתב על אוסטריה בלבד. "איוב" כתוב על רקע עיירה יהודית ברוסיה, ורחוב יהודי בניו-יורק. "ימין ושמאל" (3) מספר על ברלין. "מאה ימים" (4) — על העם הצרפתי. "טרבס" (5) — על רוסיה של ימי מלחמת העולם הראשונה. ושוב, יש כאן נקודה מעניינת: לפי התמטיקה, הרי "טרבס" הוא אחד הרומאנים "הקאתוליים" של רוט. שהרי העלילה סובבת סביב בעיות דתיות ומוסריות מובהקות; מדובר כאן בעיקר על החטא, העונש והגאולה. יחד עם זאת, התמורה הרוחנית הקיצונית המתחוללת בקצין הרוסי טרבס — מקורה בעימות עם יהודים. "הקאתוליות" של רוט מתבטאת לעיתים קרובות בראיית ישו כיהודי.

גם דעותיו החברתיות של רוט לא היו קבועות ועומדות. הסופר התחיל, כרבים מבני דורו, כצעיר בעל נטיות שמאלניות. אולם הצער על שקיעת המונארכיה בהכרח היפנה אותו לקו מחשבה קונסרבטיבי יותר. ברומאן "מערות הקבר של הקפוצינים" (6) (מקום קבורת ההבסבורגים) שעיקרו וינה ערב מלחמת העולם הראשונה ועד ליום ה"אנשלוס" תמה הגיבור על שינוי המושגים והערכים; הוא אינו מבין, כיצד ייתכן הדבר, שעם יקבע בעצמו את ממשלתו; הרי עיקר מהותו של עם להיות נשלט; ברגע שאין לו עוד שליט, העם פוסק להיות עם. מבחינה ספרותית, נופל רומאן זה

יוסף רוט והאימפריה ההבסבורגית

בהרבה מן ה"רדצקיי-מארש"; אשר לדעות המובעות בו, יש לקחת בחשבון שהוא נכתב סמוך למותו של רוט, וסמוך למאורעות האחרונים המתוארים בו, בשנים 1938—1939, ובצל אימת המלחמה המתקרבת. את מהות שליטתו העצמית של עם, שהסופר חרד מפניה, הוא רואה בצורת המשטר ההיטלריסטי. אם גם אין באפשרותנו להסכים לדעות הללו, הרי על הרקע הנזכר אפשר להבין אותן.

בהתאם לגעגועיו על ההירארכיה ששקעה, היו בגדיו של רוט תפורים במתכונת מיוחדת: למכנסיו היתה הגזרה הצרה של מדי הקצינים האוסט-רים הישנים. באחת השנים האחרונות לפני המלחמה בילו יוסף רוט וסטפן צווייג את הקיץ באוסטנדה שבבלגיה. באותה עת נותר לרוט רק זוג מכנסים אחד, ואף הוא מרוט למדי. צווייג לקח את חברו לעט לחייט היקר ביותר באוסטנדה, והזמין עבורו זוג מכנסים. בשל הגזרה הבלתי רגילה, דרש החייט מחיר כפול ומכופל. הדור בלבושו החדש, הפך רוט כוסית קוניאק צבעונית על המקטורן שלו. "כאלה הם האנשים העשירים", אמר בטרוניה. "אם הם כבר מואילים לקנות לנו זוג מכנסים, הם שוכחים להזמין גם ז'קט מתאים!". צווייג שילם גם עבור ז'קט. ועוד הוסיף ואמר, שרוט הוא גאון. אך בדרך-כלל, יש לומר, לא היו חייו של רוט קלים כל כך. הוא היה בן נאמן לאוסטריה שסבל כיהודי, הומאניסט ואינדיבידואליסט שנולד לתוך תקופה אלימה, תר אחר ערכים קבועים שהוטל עליו להתאבל על התמוטטותם של כל הערכים כולם, וסופר שלא זכה בהערכה שהיה ראוי לה. באחד מספריו מופיעה כתובת על גבי מצבה: "הקצין ניקולאוס טרבס, אורח על אדמה זו". בשינוי שם, אפשר היה לחרוט את אותה כתובת על קברו של יוסף רוט עצמו.

אוקטובר, 1968

ה ע ר ו ת

1. Joseph Roth : Radetzkyarsch, 1932.
2. Joseph Roth : Hiob, 1930.
3. Joseph Roth : Rechts und Links, 1929.
4. Joseph Roth : Die hundert Tage, 1936.
5. Joseph Roth : Tarabas, ein Gast auf dieser Erde, 1934.